

УДК 711.455 + 711.58

д. арх., професор Т.Ф. Панченко,
А.Г. Омшанська,

Київський національний університет будівництва і архітектури

**АНАЛІЗ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ
НЕОРГАНІЗОВАНОЇ РЕКРЕАЦІЇ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ
ПРИМОРСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ**

Розглядається проблема «неорганізованої рекреації» як явища соціального характеру, зокрема підіймаються актуальні питання термінології, проводиться аналіз науково-теоретичних досліджень та системний аналіз чинного законодавства в галузі «рекреаційного містобудування».

Ключові слова: рекреація, неорганізована рекреація, неорганізовано відпочиваючі, категорії населення, житлово-рекреаційна забудова.

Проблема «неорганізованої рекреації» як явища соціального характеру, яке набуло масових форм, вперше було досліджено у період 1960 років і опубліковано у колективній монографії КиївНДПмістобудування «Планировка и застройка курортов» (за редакцією В.І.Зарецького), у якій на базі наукового аналізу українського досвіду було представлено «Методику обследования неорганизованно отдыхающих», що використовувала звітно-статистичні дані, матеріали натурних опитувань тощо, однак не в повній мірі враховувала еволюційні перетворення в даній сфері.

Для визначення частки «неорганізованого контингенту» серед всіх категорій населення, що лікується або відпочиває в зонах відпочинку та туризму, необхідно звернутись до історії термінології в цій галузі.

Термін «**рекреація**» і похідні від нього – «рекреаційна діяльність», «рекреаційні ресурси», «рекреаційні потреби», та інші вперше було впроваджено у наукових дослідженнях інституту географії АН СРСР, опублікованих 1970-1980 роках у монографіях «Теоретические основы рекреационной географии» (за редакцією В.С.Преображенського) та «География рекреационных систем СССР» (за редакцією В.С.Преображенського та В.М.Кривошеева), у яких було сформульовано такі поняття, як «рекреаційні потреби», «попит на рекреаційну діяльність» тощо.

Найбільш ґрунтовними науково-теоретичними дослідженнями в галузі «рекреаційного містобудування» в період 1970-1980 років були такі наукові праці, як «Градостроительная организация районов и центров отдыха» (В.П.Стаускас), «Человек, среда, отдых» (І.Д.Родічкін), «Проектирование курортов и зон отдыха» (Т.Ф.Панченко), «Руководство по формированию

курортно-рекреационных систем» (за редакцією Т.Ф.Панченко), «Терминология рекреационного градостроительства» (за редакцією Е.А.Знаменської), у яких було сформовано єдину термінологічно-понятійну систему та сформульовано основні засади територіально-планувальної організації курортно-рекреаційних утворень на всіх ієрархічних рівнях.

Таким чином, рекреація (від лат.: «recreatio» – відновлення, відпочинок) – це діяльність людини, яка спрямована на відновлення її фізичних і психічних сил, на розвиток особистості, що не зв'язана з виконанням трудових обов'язків та задоволеннями обов'язкових побутових потреб [1].

Аналіз законодавчої бази України свідчить про те, що терміни і поняття стосовно рекреаційної галузі було введено також і у «правове поле».

В Законі України «Про природно-заповідний фонд України» поняття «рекреаційної зони» у структурі національних природних парків розширюється з виділенням «зон регульованої рекреації» (короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, обладнання туристичних маршрутів) та «зон стаціонарної рекреації» (для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування).

У Земельному Кодексі України широко представлено перелік земель «рекреаційного призначення», до яких вперше віднесено, крім закладів відпочинку, і категорію туристичних підприємств – земельні ділянки туристичних баз, кемпінгів, туристично-оздоровчих таборів тощо.

Одночасно об'єкти рекреації (включно з санаторно-курортними та туристичними) стають вагомою частиною діючих нормативних документів.

Так, у 1976 році вперше вводиться в дію загальносоюзний нормативний документ «Инструкция по планировке и застройке курортов и зон отдыха» (за редакцією Л.З.Каплан), у 1992 році – ДБН 360-92** «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень», а у 2006 році – «Містобудування. Довідник проектувальника» (за редакцією Т.Ф.Панченко), у яких значно розширено містобудівні аспекти рекреаційної діяльності та її територіальної організації: регламентуються види рекреаційних ресурсів та типи рекреаційних утворень і закладів, допустимі рекреаційні навантаження на території, вимоги щодо планувальної структури рекреаційних зон і комплексів.

Серед важливих складових розвитку рекреації як соціально-економічної галузі господарства особливе місце займають різні категорії населення, представлені *постійним місцевим населенням* та *тимчасовим населенням*, основу якого складають відпочиваючі «організовано» (лікуються та відпочивають в санаторіях, оздоровчих закладах, готелях тощо) та відпочиваючі «неорганізовано». Всі ці категорії населення є споживачами як рекреаційних ресурсів, так і послуг різних інфраструктурних об'єктів.

Найбільша частка тих, хто здійснює «рекреаційне споживання» є саме «неорганізовано відпочиваючі». Так, науковими дослідженнями Ю.Й.Бурта – фахівця ЦНДІЕП курортно-туристських споруд та комплексів – доведено, що соціально-економічна модель організації відпочинку населення під час відпустки відтворює питому вагу різних його категорій, які беруть участь в цьому процесі, при цьому співвідношення організованих та неорганізованих форм рекреації в середньому становить 1:3. Разом з тим, по окремим курортно-рекреаційним регіонам ці показники з урахуванням динаміки по роках значно вищі, наприклад у В.Ялті 1:3–1:6, у В.Сочі – 1:3–1:8 [2, 3].

Відповідно до прогнозів рекреаційних потреб населення, представлених у наукових дослідженнях вченого-економіста Ю.Й.Бурта, з урахуванням географії відпочинку, форм рекреації, сімейно-групової характеристики відпочиваючих, показники неорганізованої рекреації повинні у перспективі зменшитися від 43% до 28% (влітку) і 20% (взимку) за рахунок зростання організованих форм рекреації до 64% (влітку) та 71% (взимку) [2]. Однак, у реальності за даними Державного комітету статистики України, починаючи з 1970 року відбувалося подальше зростання чисельності неорганізовано відпочиваючих з 3,8 млн. чол. 1970 року до 4,6млн.чол. 2010 року [4].

Важливим аспектом наукового дослідження є «географія» місць неорганізованої рекреації. За цим критерієм виділяються приморські райони, гірські райони, приміські та зелені зони великих міст, сільські місцевості, історичні населені пункти тощо. Найбільшими місцями зосередження неорганізовано відпочиваючих є приморські райони та населені пункти.

Наукові дослідження та проектні розробки з територіально-планувальної організації Азово-Чорноморського узбережжя велися ще починаючи з 30-х років XIX століття. Одними з пріоритетних були питання, де вирішувалась проблема функціонального використання цінних прибережних територій, зокрема зон житлової забудови, яка вже тоді була традиційним місцем розселення неорганізовано відпочиваючих.

У вирішенні даного питання можна виділити три етапи:

1. Перший етап довоєнного будівництва (30-ті роки) – науково-проектні розробки орієнтовані на збереження та спадкоємний розвиток планувальної структури сформованої житлової забудови, де розміщувалися неорганізовано відпочиваючі.

2. Другий етап індустріального будівництва (60-70-ті роки) – науково-проектні розробки спрямовані на швидкі темпи курортного та житлового будівництва. Існуючі житлові райони, де в основному розміщувалися неорганізовано відпочиваючі, розглядалися як вільні будівельні майданчики для перспективного освоєння під рекреаційну забудову. При цьому із сфери

інтересів архітекторів практично було виключено питання благоустрою місць проживання неорганізовано відпочиваючих. Прогнозована наукою тенденція стабілізації та зменшення цього контингенту на практиці виявилася нереалістичною, а її ігнорування призвело до загострення проблем неорганізованого відпочинку.

3. Третій етап індивідуального будівництва (80-ті роки – до нинішнього часу) – науково-проектні пропозиції орієнтовані на упорядкування функціонально-планувальної організації існуючих прибережних житлових кварталів, використання «середовищного підходу» при проектуванні нових житлових мікрорайонів. При цьому у роботах проектних інститутів КримНДІпроект, Діпромiсто, КиївЗНДІЕП, КиївНДІПмістобудування та інших вирішення проблеми розміщення неорганізовано відпочиваючих розглядалось тільки в межах вже сформованої приморської житлової забудови без врахування нових форм комплексної забудови.

Однак, варіанти вирішення даної проблеми були запропоновані у деяких науково-проектних пропозиціях, наприклад з реконструкції Масандрівської слободи у м. Ялта (КиївНДІПмістобудування, 1987р.), наукові пропозиції з реконструкції житлового утворення по вулиці Чехова у м. Ялта (КримНДІпроект, 1986р.) тощо.

Питання організації житлово-рекреаційної забудови у приморських населених пунктах Автономної Республіки Крим активно вирішуються в інституті КримНДІпроект. Так наприклад, у 1994 році інститутом був складений звіт про науково-дослідну роботу «Разработать рекомендации по проектированию жилых образований с элементами рекреационной функции в курортных районах Крыма». Спираючись на дану наукову роботу, у 2002 році на замовлення Діпромiста КримНДІпроектом був розроблений розділ «Предложения по трансформации жилого фонда с целью организации жилой застройки» до Генерального плану Великої Ялти.

Серед містобудівних дисертаційних досліджень, стосовно проблеми неорганізованої рекреації, слід назвати наукову роботу А.М.Давидова «Архитектурно-пространственное формирование приморских курортов», у якій ця проблема вирішувалася у рамках «методичних основ функціонально-територіальної організації приморських курортів» на основі запропонованого методу визначення чисельності різних категорій населення.

Аналіз факторів, які обумовлюють реконструкцію житлових кварталів (соціально-демографічних, природно-кліматичних, архітектурно-планувальних, та інших) проведено у дисертаційному дослідженні О.В.Макухіна [5].

У своєму науковому дослідженні вчені В.О.Сторчевус та І.К.Хвиля однією із складових готельного господарства вважають малоповерхові рекреаційні утворення – «селища для відпочинку» або «рекреаційні села для сімейних» [6].

Велика увага науковців приділяється також питанню стимулювання розвитку сільських населених пунктів за рахунок введення другої – рекреаційної функції як містоутворюючого чинника.

Одним із варіантів є створення рекреаційних поселень з використанням для цього покинутих та деградуючих селищ, що є предметом дослідження Г. М. Гузової у наукових розробках щодо створення комплексів відпочинку та туризму на основі старих селищ в Нагірному Дагестані та у дослідженні «Методичні рекомендації з проектування систем відпочинку і туризму на Європейській Півночі» (ЛенНДІмістобудування, 1981р.) тощо.

У опублікованій праці вчених Л. Г. Лук'янової та В. І. Цибух розглянуто інші критерії класифікації житлово-рекреаційних комплексів на основі містобудівних і соціально-економічних факторів, які безпосередньо визначають місце розташування, композицію і величину таких комплексів, які опосередковано пов'язані з різними видами рекреаційних ресурсів та рівнем розвитку інфраструктури.

Розвиток неорганізованої рекреації на приморських територіях в останні роки активно сприяв створенню та функціонуванню малих готелів та індивідуальних засобів розміщення відпочиваючих – приватних будинків, котеджів, блокованої житлово-рекреаційної забудови, що було забезпечено актами нормативно-правового регулювання їх діяльності. Так наприклад, в рамках проекту USAID ЛІНК «Локальные инвестиции и конкурентоспособность» була розроблена стратегія рекреаційного будівництва під назвою «Малые гостиницы Крыма», у якій науковцями зроблено системний аналіз чинного законодавства у сфері надання послуг з тимчасового розміщення, розглянуто основні терміни і поняття, описані процедури реєстрації різних видів об'єктів розміщення, а також надана характеристика видів оподаткування. Крім того, визначено перелік вимог, які ставляться до об'єктів розміщення, а також правові наслідки не виконання цих вимог.

Незважаючи на те, що в Україні на даний час не існує загальнодержавного нормативно-правового акту, що регулював би діяльність малих готелів та інших індивідуальних засобів розміщення неорганізовано відпочиваючих, Верховна Рада Автономної Республіки Крим в межах своїх повноважень здійснила нормативне регулювання питань розвитку туризму і готельної справи своєю Постановою «Про затвердження Порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)» (від 15.03.2006 р. № 297). Відповідно до цієї Постанови, «...послуги з тимчасового розміщення (проживання) – це

діяльність юридичної та фізичної особи з надання місця для ночівлі у засобі розміщення за плату, а також інша діяльність, пов'язана з тимчасовим розміщенням (проживанням), передбачена законом. <...> Об'єкти, призначені для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) (далі – засоби розміщення), поділяються на: *колективні* – засоби розміщення загальною кількістю місць 30 або більше, в яких надають місце для ночівлі в кімнаті чи іншому приміщенні і за які надавачем отримується плата за встановленими цінами та *індивідуальні* – житло, в якому за плату або безоплатно надається обмежена кількість місць (менше 30). У такому засобі одиниці розміщення (кімнати, житло) повинні бути відокремлені одна від одної».

Верховними Радами України та Автономної Республіки Крим в період 2000 років розроблено деякі законопроекти, спрямовані на вирішення проблем легалізації приватних засобів розміщення неорганізовано відпочиваючих, зокрема обов'язкової сертифікації в Україні послуги з надання місць для короткострокового проживання; здавання в оренду мебльованих приміщень на короткий термін з дотриманням правил пожежної безпеки; порядку користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг; легалізації індивідуальних засобів розміщення до 30 осіб; обов'язкової сертифікації цих засобів стосовно безпеки життя і здоров'я людей, їх майна та охорони навколишнього середовища осіб; внесення необхідних змін цільового призначення землі на рекреаційне при будівництві приватних міні-готелів; запровадження податкового патенту, що дозволить істотно збільшити податкові надходження в бюджет автономії і спростити процедуру легалізації приватних засобів розміщення неорганізовано відпочиваючих; визначення механізму організації стягування туристичного збору порядку формування та ведення реєстру індивідуальних засобів розміщення та обліку кількості неорганізовано відпочиваючих.

Значний інтерес становить також практика упорядкування та розвитку місць неорганізованої рекреації, а також формування нових житлово-рекреаційних утворень закордоном.

Так наприклад, велика увага, приділяється *структурі розміщення* місць постійного та тимчасового проживання у таких містах Болгарії як Варна, Несебр, Созопіль та Приморсько з співвідношенням постійного та тимчасового населення 1:4–1:5. Болгарський дослідник П. Еврев у статті «Несебър и Созополь – с устремлен ход към бъдещето» пропонує концепцію створення приморських систем міських поселень, основним принципом якої є взаємопов'язаний розвиток історично сформованих приморських міст та нових рекреаційних поселень з розчленованою структурою та відокремленим розміщенням житлових та рекреаційних утворень з використанням зелених

масивів, забудова при цьому передбачається у вигляді створення комплексних «біфункціональних зон» або житлово-рекреаційних комплексів, що дає можливість врахувати інтереси як місцевого населення, так і неорганізовано відпочиваючих.

Малайзійські науковці Md. Anowar Hossain Bhuiyan, Chamhuri Siwar, Shaharuddin Mohamad Ismail та Rabiul Islam, сформулювали *основні вимоги* до архітектурно-планувальної організації та екологічної безпеки проживання у місцях неорганізованої рекреації, серед яких необхідно назвати зручні транспортні та пішохідні зв'язки з місцями громадського обслуговування, пляжами та цінними об'єктами культурно-історичного значення, екологічну безпеку у місцях неорганізованої рекреації, нормування максимально-допустимих навантажень на територію та забезпечення необхідних умов проживання у житловому фонді тощо. Дане наукове дослідження показало, що стимулювання розвитку неорганізованої рекреації як основного виду туристичної діяльності всього регіону може стати основою його сталого соціально-культурного та економічного розвитку [7].

У іншому зарубіжному дисертаційному дослідженні Е. Neves «Fertile Grounds. Cultivating an Identity Through Architecture» передбачається створення нових робочих місць для жителів селищ Португалії та збільшення ємності курортно-рекреаційних установ шляхом створення рекреаційної інфраструктури на базі існуючої житлової забудови, що також стимулюватиме процес відродження ідентичності спільноти як місце вивчення і реалізації історичного відновлення. Цим же шляхом пішли науковці, вирішуючи проблеми розвитку селищ Домініканської Республіки та країн Південно-Східної Азії тощо.

Еколого-економічні аспекти питання розміщення відпочиваючих у індивідуальному житловому фонді місцевого населення та міні-готелях в контексті вивчення проблеми сталого розвитку туризму Гренади підіймає у своєму дисертаційному дослідженні вчений-економіст Vincent George. У рамках дисертаційного дослідження автор виділяє *три категорії відпочиваючих*: ті, що віддають перевагу відпочинку та релаксації (лікуванню, СПА), відпочиваючі, які обирають активний відпочинок на морському узбережжі (розселяються у традиційних великих готелях), відпочиваючі, що самі планують відпочинок та обирають місце проживання (переважно у міні-готелях та приморському житловому фонді); при цьому найвигіднішим з точки зору економічної та екологічної ефективності вважається придатне для рекреаційного використання житло, що завдяки його низькій щільності та високій якості створює великий попит серед туристів [8].

Іншої думки стосовно важливості розмірів та типу готелю при визначенні

моделі поведінки відпочиваючих на курорті дотримується вчений Н.Wolfgang, який у дисертаційному дослідженні питань щодо вподобань відпочиваючих у Карибському басейні у зимовий період року, за допомогою експериментальних багатокритерійних методів дослідження виділяє десять *змінних* для визначення гіпотетичних сценаріїв відпочинку. Змінними автор вважає вибір типу та розміру житла, його ціну, відстань до пляжу, наявність різних туристичних послуг, транспортну доступність до аеропорту та інші, при цьому відстань до пляжу та ціна є найважливішими, у той час, коли розмір готелю не має значення взагалі [9].

Оцінка відносної корисності кожного зі змінних критеріїв покладена в основу методики сегментації відпочиваючих за їх соціально-демографічними характеристиками та моделями поведінки, що є вкрай важливим для проектування житлово-рекреаційних комплексів.

Таким чином, аналіз вітчизняних та зарубіжних науково-теоретичних досліджень проблеми неорганізованої рекреації є однією із актуальних передумов формування нових типів приморських житлово-рекреаційних утворень, які мають відмінну від крупних курортних готельних комплексів специфіку та вимагають проведення наукових досліджень, експериментальних та проектних розробок.

Література

1. Стаускас В. П. Градостроительная организация районов и центров отдыха / Стаускас В. П. – Л.: Стройиздат, 1977. – 164с.
2. Градостроительные основы развития курортно-рекреационных районов СССР / В.Я. Городской, Т. Ф. Панченко, А. А. Мазуркевич и др. / Отв. ред. Е.Е.Ключниченко. – М.: Стройиздат, 1990. – 196с.
3. Рекомендации по комплексному развитию и реконструкции населённых пунктов Черноморского побережья Крыма и Кавказа (на примере Б.Ялты, Б.Сочи, Б.Геленджика): НИР, КиевНИИПградостроительства, 1990. – 168с.
4. Программа развития и реформирования рекреационного комплекса Автономной Республики Крым на 2012–2013 годы / Верховная Рада Автономной Республики Крым. – 2011г.
5. Макухин О.В. Принципы реконструкции кварталов сложившейся малоэтажной жилой застройки курортных населённых мест (на примерах городов и посёлков ЮБК): дис. на соискание уч. степени канд. арх: спец. 18.00.04. «Градостроительство, районная планировка, ландшафтная арх. и планир. сель.-хоз. насел. мест» / О. В. Макухин – К., 1991. –217с.

6. Сторчевус В. А., Хвыля И. К. Посёлки для отдыха / Обзорная информация / КиевЗНИИЭП. – Вып. 3 – М.: ЦНТИ по гражд. строит. и арх., 1984. – 47с.

7. Md. Anowar Hossain Bhuiyan, Chamhuri Siwar, Shaharuddin Mohamad Ismail, Rabiul Islam. Home Stay Accommodation for Tourism Development in East Coast Economic Region / Journal: American Journal of Applied Sciences. – 2012 Vol: 9 Issue: 7 Pages/record No.: 1085-1090.

8. Vincent George. Tourism and sustainable development in Grenada / W.G. [microform]: towards a mode of analysis. – National Library of Canada, Ottawa, 1996. / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://amicus.collectionscanada.gc.ca/s4-bin/Main/RouteRqst> / Дата звернення: 10.10.2012.

9. Н. Wolfgang. The choice behaviour of Caribbean winter beach vacationers [microform]: an experimental study in the Ottawa area. – National Library of Canada, Ottawa, 1992 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://amicus.collectionscanada.gc.ca/> / Дата звернення: 07.10.2012.

Аннотация

В статье рассматривается проблема «неорганизованной рекреации» как явления социального характера, в частности поднимаются актуальные вопросы терминологии, проводится анализ научно-теоретических исследований и системный анализ действующего законодательства в области «рекреационного градостроительства».

Ключевые слова: рекреация, неорганизованная рекреация, неорганизованно отдыхающие, категории населения, жилищно-рекреационная застройка.

Annotation

The article deals with the problem of "unorganized recreation" as a phenomenon of social issues, particularly mentions the actual issues on terminology, analyzes of scientific and theoretical research and systematic analysis of the current legislation in the field of "recreational urban planning."

Keywords: recreation, unorganized recreation, unorganized vacationers, categories of the population, housing and recreational buildings.